

BIOGRAFSKI NARATIVNI INTERVJU: APLIKACIJA NA ŠTUDIJE MIGRACIJ

Mojca PAJNIK, Veronika BAJT¹

COBISS 1.01

IZVLEČEK

Biografski narativni intervju: Aplikacija na študije migracij

Osebnе pripovedi oziroma življenjske zgodbe so relevantne za analizo družbenih pojavov, ker predstavljajo večplastnost družbenega delovanja in omogočajo redefinicijo pojmov na nekaterih novih predpostavkah. Življenjske zgodbe je zato treba analizirati, ne le zbrati in reproducirati. Članek se posveča analitični in kritični obravnavi biografske narativne metode in narativnega intervjuja. Osmišlja izkušnjo z biografsko narativno metodo in refleksijo t. i. delujočega zavezništva med raziskovalcem in intervjuvancem, obenem pa na podlagi izkušenj poudarja nekatere praktične dileme tovrstnega raziskovanja. Članek v slovenski prostor prinaša nekatere nove teoretske in praktične refleksije o uporabi biografskega pristopa in metodi biografskega narativnega intervjuja.

KLJUČNE BESEDE: biografska raziskovalna metoda, Fritz Schütze, biografski narativni intervju, delujoče zavezništvo, raziskovanje migracij

ABSTRACT

Biographical Narrative Interview: Application to Studies of Migration

Life stories are relevant for the analysis of social phenomena because they represent the complexity of social action and enable us to re-define concepts on new presuppositions. Life stories therefore need to be analysed, not merely collected and reproduced. This article analyses and critically evaluates the biographical narrative method and the narrative interview. It focuses on practical experiences with the biographical narrative method and reflects upon the working alliance between the researcher and the interviewee, highlighting certain practical dilemmas of this type of research based on actual fieldwork experiences. The article introduces into the Slovene context certain new theoretical and practical reflections on the use of the biographical approach and the method of the biographical narrative interview.

KEY WORDS: biographical research method, Fritz Schütze, biographical narrative interview, working alliance, migration research

¹ Mojca Pajnik, doc. dr. komunikologije, znanstvena sodelavka; Mirovni inštitut, Metelkova 6, 1000 Ljubljana; mojca.pajnik@mirovni-institut.si, tel. (01) 234 77 20, faks (01) 234 77 22. Veronika Bajt, dr., mag. sociologije, asistentka z doktoratom; Mirovni inštitut, Metelkova 6, 1000 Ljubljana; veronika.bajt@mirovni-institut.si, tel. (01) 234 77 20, faks (01) 234 77 22.

UVOD

Biografska metoda se je kot kvalitativni pristop k raziskovanju izoblikovala skozi različne discipline. Izhaja iz tradicije interpretativne paradigme, ki jo je razvila čikaška šola sociologije v 20. letih 20. stoletja. Razvila se je kot inovativna metoda za pojasnjevanje družbenih pojavov, povezanih z vprašanjem spola, migracij oziroma v zgodovinskih študijah starostnih kohort. Za prelomno raziskovalci navajajo študijo Williama Isaaca Thomasa in Florianana Znanieckija *The Polish Peasant in Europe and America* iz leta 1918, ki jo je v sistematizaciji uporabe biografskih materialov za sociološko raziskovanje nasledila *The Jack Roller* Clifforda R. Shawa iz leta 1930.² Zgodovinarji so biografske materiale – osebna pričevanja, pisma, dnevnike, fotografije – uporabljali že v 18. in 19. stoletju, *The Polish Peasant* pa je prvi sistematični poskus biografske analize, povezovanja objektivnih dejavnikov, ki opredeljujejo določeno situacijo, z njeno subjektivno interpretacijo. Podobno kot so v politikah in javnem diskurzu danes migranti obravnavani kot »problem«, so bile v začetku 20. stoletja problematizirane migracije Poljakov v ZDA, katerih pričevanja so bila izključena iz javnih razprav in oblikovanja politik. Omenjena knjiga poudarja prav osebne zgodbe in je prelomna tudi zato, ker osmisli uporabo biografske metode na primeru marginaliziranih skupin; zgodbe migrantov odprejo prostor za vnašanje novosti v dominantne zgodovinske interpretacije.

Ukvarjanje z avto/biografijo, z življenjsko zgodovino je bilo že od nastanka metode povezano z osmišljanjem in s problematiziranjem zgodovine, ki je vedno sestavljena iz zgodovin (v množini), tudi tekmujočih zgodovinoisij. Biografska metoda ponuja možnost za kritično prevpraševanje zgodovine oziroma prevladujočih interpretacij uradnega zgodovinoisija. Z obravnavo biografij, avtobiografij in uporabo narativnih intervjujev je biografska metoda vedno ponujala nove interpretacije; tiste, ki so bile zastrte v prevladujočih razlagah dogodkov in družbenih procesov. Metoda ne predpostavlja »družbene normalnosti«, ampak preučuje izkušnje v obdobjih družbenih sprememb in kriz, da bi v prostor vnesla nove prakse in prispevala k preprečevanju izključevanja. Je »proti-hegemonski« poskus dati glas izključenim; pomeni prakticiranje 'zgodovine od spodaj' (*bottom-up*) (Apitzsch in Inowlocki 2000: 55–56).

Kvantitativno raziskovanje je v ameriški sociologiji ob koncu 30. let 20. stoletja zasenčilo kvalitativne analize, med njimi biografsko metodo, ki je kljub povečanemu zanimanju za njeno uporabo v socioloških raziskavah v 40. in 60. letih prejšnjega stoletja sčasoma izgubila privilegirani položaj, ki ga je imela v čikaški šoli. Njeno »ponovno renesanso« zasledimo v sociologiji, zgodovini, socialni psihologiji in antropologiji v 70.

² *The Polish Peasant in Europe and America* je ena prvih študij o družbeni organizaciji migrantov, ki je v ameriškem kontekstu zgodnjega 20. stoletja vzpostavila raziskovanje odnosa med posameznikom in družbo ter tako vplivala tudi na ustanovitev znane čikaške sociološke šole. Thomas in Znaniecki sta objavila in analizirala osebne dokumente, dnevnike in pisma poljskih kmetov, ki so migrirali v ZDA. *The Jack Roller* je študija primera 'življenjske zgodovine' (life history) mladega »prestopnika« Stanleyja, s katerim je imel Shaw stike v obdobju šestih let. Študija se opira na Stanleyjeve dnevniške zapise, na Stanleyjev zapis avtobiografije in poglobljene intervjuje z njim.

in 80. letih (Reiner 1993; 1996), razcvet je doživela v evropskem družboslovju, še posebno med nemškimi sociologi v 70. letih (Apitzsch in Siouti 2007). Čeprav je metoda pridobivala na veljavnosti, je bila v 80. letih še vedno marginalizirana in pogosto predmet kritik tudi v evropskem prostoru. Skupina *Popular Memory Group*, ki je delovala na Centru za sodobne kulturne študije v Birminghamu, je v začetku 80. let kritično nastopila do oralne zgodovine in biografske metode. Glavni očitke je bil, da metoda v primerjavi s podatki, pridobljenimi s standardiziranimi postopki raziskovanja, daje prevelik pomen subjektivnemu. Prevpričevali so veljavnost subjektivnih pričevanj in bili kritični do interpretacij, ki ne upoštevaajo v zadostni meri družbenih in psiholoških vplivov na proces spominjanja in pomnjenja (Chamberlayne idr. 2000: 4–5). Kritiki so problematizirali tudi mitologizacijo naracije, češ da je nemogoče presoditi, koliko je pripoved resnična in koliko posledica imaginacije. Dvomi o veljavnosti metode so se pojavljali tudi v povezavi z vprašanjem (ne)možnosti posploševanja izsledkov raziskav (Apitzsch in Inowlocki 2000: 56).

Vzporedno s kritikami se je v 70. in 80. letih metoda vse bolj uveljavljala na določenih področjih, denimo v feminističnih študijah, kjer so jo uporabljali za problematiziranje neenakosti med spoloma, tematiziranje položaja žensk na trgu dela in v družini; metoda je odpirala vprašanja seksualnosti, materinstva, rojstva, ipd. To je bilo tudi obdobje intenzivnih razprav o etiki intervjuvanja: narativni intervju se je pokazal kot »terapevtska« metoda v primeru izražanja emocij, travmatičnih izkušenj.

Obdobje postmodernizma in uveljavljanje kulturnih študij sta osebno izkušnjo postavila v ospredje sociološkega raziskovanja. »Narativna resnica« je postala osrednji element analiz, tudi če se je zdelo, da je še tako zgodovinsko neresnična. V tem obdobju so metodo intenzivno začeli uporabljati tudi v psihoanalizi, ki je poudarila potrebo po preučevanju latentnih pomenov pričevanja, kar se je ohranilo kot pomembna dimenzija analize biografskih zgodb. Teoretski in praktični pomen biografskega raziskovanja se je od 70. let uveljavil zlasti pod vplivom francoskega (post)strukturalizma, britanske sociologije in nemške fenomenologije, ki so sooblikovali metodo, kakršno poznamo danes (Chamberlayne idr. 2000: 5–9). Ti vplivi so v metodi povezali objektivno s subjektivnim ali, v Habermasovih kategorijah, premoščali so prepad med sistemom in svetom življenja (*System-Lebenswelt*). Izostriili so pomen individualnega, subjektivne izkušnje, pri čemer so izhajali iz predpostavke, da biografije soustvarjajo družbo in niso zgolj nekaj, kar oblikuje družba; gre za vzajemno vplivanje.

Kvalitativno raziskovanje se danes vse bolj uporablja ne samo v sociologiji, antropologiji, komunikologiji, ampak tudi v drugih družboslovnih disciplinah, na primer v kulturni geografiji, diskurzivni psihologiji, feminističnih študijah, kulturnih študijah, študijah zdravja in skrbstva, raziskovanju organizacij in izobraževanja (Atkinson 2005), prav tako pa so kvalitativne študije del drugih disciplin, na primer arhitekture, medicine ali strojništva (Knoblauch idr. 2005). V zadnjem času je še posebej v porastu uporaba biografske metode v preučevanju migracij in študijah spolov (Apitzsch in Siouti 2007: 6), kot posebej pomembne za študij socialnih sprememb so se tudi v sociologiji izkazale prav biografije žensk (Reiner 1993: 160). Za biografski pristop velja, da presega tradicionalne disciplinarne razmejitve med sociologijo, antropologijo, psihologijo, lingvistiko,

zgodovino, socialnim delom ali pedagogiko in tako predstavlja pomemben primer transdisciplinarnosti (Riemann 2003).

V zadnjih dveh desetletjih sta opazna porast metodološke literature in povečana uporaba kvalitativnega raziskovanja v različnih disciplinah, kar prinaša fragmentacijo pristopov k zbiranju in analizi podatkov. Določene vrste podatkov pridobivajo vse večjo veljavnost, na primer osebne naracije, življenjske zgodovine in drugi dokumenti življenja, teksti in dokumentarni viri, film, video in fotografske podobe, materialna kultura in tehnološki artefakti ter govorjeni diskurz (Atkinson 2005: 2). Opazen je tudi trend vzpostavljanja interdisciplinarnih raziskovalnih skupin in mrež, tako znotraj posameznih držav kot na nadnacionalni ravni (primer so raziskovalne projektne skupine, ki se ukvarjajo s študijami migracij v povezavi z dimenzijo spola, npr. FeMiPol ali Femage).³ Prav raziskovalne skupine in omrežja, ki omogočajo prenos in izmenjavo medsebojnih izkušenj, so omogočile institucionalizacijo biografskega raziskovanja kot interdisciplinarnega raziskovalnega področja (Apitzsch in Siouti 2007).

Ob razširjenosti uporabe biografskih materialov v družboslovnem raziskovanju je opaziti precejšnjo negotovost glede analize takšnih podatkov, saj jih je nemogoče obvladati s pomočjo standardiziranih analitičnih postopkov. Opazen je razkorak med uporabo biografske metode v psihologiji in psihoanalizi na eni ter sociologiji in antropologiji na drugi strani. Medtem ko gre v prvem primeru za raziskovanje subjektivnosti in aplikacijo hermenevtičnih analitičnih metod, kjer raziskovalce bolj kot vsebina zanima struktura besedila, je v drugem primeru v ospredju raziskovalnega zanimanja razbiranje družbenih odnosov in preučevanje »objektivnih struktur in procesov« (Rener 1993: 161). Nekateri avtorji (Riemann 2003: 3) opozarjajo, da pri delu z biografskimi materiali analitični postopki pogosto ostanejo skriti; v znanstvenih in strokovnih besedilih, ki predstavljajo biografske materiale, običajno manjka razprava o poteku dela s podatki, procesu sklepanja ugotovitev in produkciji teoretičnih zaključkov. Proces »ugotavljanja ugotovitev« (Ibid.) pogosto ostaja skrit, analitični postopki niso ovrednoteni in to povečuje tveganje za nesporazume in napačne predstave o podatkih ali sami metodi.

Pričujoči članek premošča ta manko – posveča se kritični in analitični obravnavi biografske narativne metode in narativnega intervjuja ter obenem poudarja nekatere teoretične in praktične dileme tovrstnega raziskovanja na podlagi izkušenj, pridobljenih s terenskim delom in pri analizi zbranih materialov v okviru mednarodnih projektov.⁴

³ FeMiPol, Integration of Female Immigrants in Labour Market and Society: Policy Assessment and Policy Recommendations (2006–2008) in Femage, Needs for Female Immigrants and their Integration in Aging Societies (2006–2007) sta bila mednarodna raziskovalna projekta 6. okvirnega programa Evropske komisije. Več o projektu FeMiPol na www.femipol.uni-frankfurt.de in o projektu Femage na http://www.bib-demographie.de/cln_090/EN/Projects/FEMAGE/femage__node.html?__nbn=true (20. 9. 2009).

⁴ Sklicujemo se na izkušnje z rabo metode biografskega narativnega intervjuja na mednarodnih projektih FeMiPol (2006–2008, Evropska komisija, 6. okvirni program) in Primts, Prospects for Integration of Migrants from »Third Countries« and their Labour Market Situations: Towards Policies and Action (2008–2010, Evropska komisija, Evropski sklad za vključevanje državljanov tretjih držav, Generalni direktorat za pravosodje, svobodo in varnost). Več gl. <http://www.femipol.uni-frankfurt>.

Pregled literature pokaže, da tudi besedila, ki obravnavajo biografske materiale, objavljena v slovenskem prostoru, praviloma ne posvečajo posebne pozornosti razpravi o metodi. To besedilo v slovenski prostor tako prinaša nekatere nove teoretske in praktične refleksije o uporabi biografskega pristopa in metodi biografskega narativnega intervjuja.

OD BIOGRAFSKEGA RAZISKOVANJA K NARATIVNIM ŠTUDIJAM MIGRACIJ

Kljub porastu literature s področja se še vedno pojavlja negotovost glede uporabe analitičnih pristopov k biografskemu raziskovanju (Riemann 2003: 3). Življenjske zgodbe, pridobljene z intervjuji, so za razumevanje družbenih pojavov pogosto obravnavane kot zadostne. Nevarnost pri tem je, da postane cilj kvalitativnega raziskovanja zgolj reprodukcija osebnih pomenov in izkušenj posameznih sodelujočih, ob pomanjkanju širše refleksije in umeščanja pripovedi v strukture sistema. Takšna reprodukcija lahko vodi tudi v odsotnost problematiziranja določenih kategorij, kot je na primer »izkušnja« (Atkinson 2005: 8). Da bi se izognili goli reprodukciji pripovedi, je treba upoštevati, da biografski pristop od 90. let temelji na pojmovanju biografije kot socialnega konstrukta (Apitzsch in Siouti 2007). Osrednje vprašanje je, kako ljudje »producirajo« biografijo v različnih družbenih situacijah in kulturnih okoljih, katere pogoje, pravila in vzorce lahko opazimo v tem procesu ter kaj nam ti povejo o specifičnem družbenem pojavu. Biografsko raziskovanje je tako usmerjeno v konstruktivno naravo življenjskih zgodovín, v sam proces nastajanja biografije (Ibid. 5).

Biografski pristop postavlja v ospredje intervjuvance in raziskuje njihovo strokovno znanje na obravnavanem področju. V primerjavi z longitudinalnimi študijami s standardiziranimi intervjuji biografski narativni intervjuji omogočajo natančnejši vpogled v izkušnje. Standardizirani intervju, nasprotno, vsebuje tveganje krožnosti znanja – skozi reprodukcijo znanja, ki je uporabljeno za podlago pri sestavljanju vprašalnika, se nagiba k oblikovanju odgovorov. Biografske naracije omogočajo pridobiti znanje, ki je odvisno od ugotavljanja logičnih povezav, praktičnih rešitev in smisla praktičnih izkušenj, kot se pojavljajo v naracijah. Biografska metoda omogoča vpogled v družbene, ekonomske, politične in pravne pogoje v različnih življenjskih situacijah, na katere so respondenti morali reagirati in s katerimi so skušali upravljati. Omogoča preučevanje teh pogojev, pove, kako se križajo in kakšne so interakcije med njimi ter razkriva izkušnje in poglede pripadnikov različnih družbenih skupin. Z biografskim pristopom ugotavljamo, kako posamezniki in posameznice delujejo znotraj kompleksnega polja strukturnih pogojev in so socializirani skozi politike, kar vpliva na njihove strategije upora proti izključevanju. Biografska analiza ponuja tudi priložnost evalvacije politik, saj skozi zgodbe lahko razumemo večplastne posledice politik. V nasprotju z metodami ovrednotenja politik na

de/ in <http://www.primts-mirovni-institut.si>. Raba metode je potekala glede na vnaprej pripravljeno metodologijo za potrebe vsakega projekta (Inowlocki 2007; Pajnik 2009).

ravni programske orientacije se biografska evalvacija osredotoča na razpravo o posledicah implementacije politik, kot izhajajo iz izkušenj.

Osebnе pripovedi oziroma življenjske zgodbe so relevantne za analizo družbenih pojavov, ker predstavljajo večplastnost družbenega delovanja in omogočajo redefinicijo pojmov na nekaterih novih predpostavkah. Življenjske zgodbe je zato treba analizirati, ne le zbrati in reproducirati (Atkinson 2005: 3). Hkrati je pomembno, da v procesu ukvarjanja z biografskimi podatki raziskovalci ne zanemarijo kritične refleksije. Treba je obravnavati vprašanja, ki se pojavljajo na treh ravneh: pri definiranju cilja oziroma interesa raziskave; izboru raziskovalne tehnike; in analizi ter interpretaciji zbranih biografskih materialov (Rener 1993: 160). Biografski pristop je zelo uporaben v empiričnem raziskovanju migracijskih procesov, ker omogoča empirično obravnavo kompleksnosti, raznolikosti in spremenljivosti migracij tako, da poudari individualne izkušnje. Teoretske obravnave biografskega pristopa v družboslovju, še posebej v študijah migracij in študijah spolov (Apitzsch in Inowlocki 2000; Apitzsch in Siouti 2007) pogosto izhajajo iz Schützejeve opredelitve metode. Obravnava te je – ob upoštevanju praktičnih izkušenj z raziskovanjem migracijskih procesov na podlagi narativnega intervjuja – tudi izhodišče pričujočega članka.

Življenjska zgodba, pridobljena kot narativni intervju, preusmerja teoretsko in analitično pozornost na različnost perspektiv, kar z upoštevanjem veljavnosti individualnih pripovedi vodi v bolj poglobljeno razumevanje migracijskih procesov. Zgodbe v preučevanje migracij kot transnacionalnih gibanj prinašajo izkušnje migrantov kot osrednjo enoto analize »od spodaj«, gre za prakticiranje 'več-prizoriščne' (*multi-sited*) etnografije (Clifford v Apitzsch in Siouti 2007: 6). V zadnjem času se v raziskovanju migracij biografska metoda pogosto uporablja komplementarno s kvantitativno statistično analizo podatkov in kritično analizo dokumentov in politik, pri čemer je njena aplikacija običajno osrednji del raziskave.

Medtem ko je v zadnjih dvajsetih letih v tuji literaturi zaslediti porast publikacij s področja kvalitativnega raziskovanja in biografske metode, se je v Sloveniji začelo o biografski metodi razpravljati šele v zadnjem času. Biografski pristop se v Sloveniji uveljavlja počasi in je bolj kot skozi teoretske obravnave prisoten kot samorefleksija raziskovalcev in raziskovalk. Zaznati je manko obravnav, ki bi prepoznale potrebo po tematiziranju metode, njenih značilnosti, postopkov in veljavnosti rezultatov v okviru študij socialnih sprememb. Uporabo biografskih metod v družboslovju zasledimo predvsem v etnološkem in antropološkem raziskovanju (npr. Ramšak 2000; Orehovec 2004; Peršič 2004), zlasti v raziskovanju migracij (Pajnik idr. 2001; Lipovec Čebtron 2002; Mlekuž 2006; Pajnik idr. 2006; Cukut in Černič Istenič 2007; Milharčič Hladnik 2007; Milharčič Hladnik in Mlekuž 2009; Cukut 2009). Raziskave vključujejo biografsko metodo predvsem z uporabo intervjuja, analize korespondence ali ustne zgodovine (Milharčič Hladnik 2005), pri čemer uporabljajo različne oznake za metodo. Govorijo na primer o življenjskih zgodbah ali o

uporabi avtobiografij, kjer gre bolj za antropološko-etnografsko zasnovano terensko delo in zbiranje življenjskih zgodb, ne pa tudi za analizo po postopkih biografske metode.⁵

O NASTANKU IN NEKATERIH ZNAČILNOSTIH BIOGRAFSKEGA NARATIVNEGA INTERVJUJA

Pogosta vprašanja, s katerimi se raziskovalci soočajo pri izbiri biografske metode, so o vrsti intervjuja – do katere mere in ali sploh strukturirati intervju (Rener 1993: 160). Narativni intervju je kot metoda kvalitativnega raziskovalnega pristopa nestrukturirani poglobljeni intervju, ki predpostavlja situacijo, v kateri se intervjuvance kot partnerje v komunikaciji vzpodbuja k temu, da povedo svojo (življenjsko) zgodbo. Temeljni namen je rekonstrukcija družbenih dogodkov s perspektive sogovornikov, ki zgodbo podajo na najbolj neposreden način. Teoretiki biografskega pristopa (Riemann 2003: 16) opozarjajo na razlikovanje med narativnim intervjujem in avtobiografskim narativnim intervjujem. Narativni intervju se je skozi zgodovino uporabljal predvsem za raziskovanje drugačnih (zastrih) vprašanj o družbenih procesih, specifičnost avtobiografskega narativnega intervjuja pa je v osredotočenosti na življenjsko zgodovino intervjuvanca (oziroma njene dele).

Posebno vlogo v razvoju biografskega narativnega intervjuja je odigrala takrat še zahodnonemška sociologija v 70. letih prejšnjega stoletja z raziskovalci, ki so bili kritični do prevladujočega pozitivističnega raziskovanja. V metodološkem razvoju biografskega raziskovanja v Nemčiji imata ključno vlogo Fritz Schütze in bielefeldska sociološka delovna skupina, ki je delovala v 70. letih, ko je Schütze razvil model za obliko odprtega tipa intervjuja in postopek za analizo narativnih tekstov.⁶ Schützejev model se je pozneje, do 90. let, razvil v osrednjo interpretativno raziskovalno metodo biografske analize (Aritzsch in Siouti 2007: 4).

Schützeja je vodilo zanimanje za družbene pojave, ki jih je bilo težko raziskovati s konvencionalnimi družboslovnimi metodami.⁷ Že njegov neobjavljeni rokopis se je hitro širil in postal središče nemške metodološke skupnosti v 80. letih (Bauer 1996), saj je natančno zamejil in opredelil metodologijo. Pomen Schützejevega prispevka – na Schützejevo osrednjo vlogo v razvoju metodologije opozarjajo številni avtorji (Bauer 1996;

⁵ Mirjam Milharčič Hladnik (2007) izpostavi pomen avto/biografičnosti za raziskovanje migracij v povezavi z dimenzijo spola. Poudari povezavo ženskih študij in avtobiografskega pristopa za raziskovanje »identitet in subjektivitet« ter za prikaz izkušenj »navadnih« žensk in njihovih interpretacij zgodovinskih in družbenih pojavov, kar je še posebej uporabno »pri preučevanju izkušenj migrantov in migrantk« (Ibid. 32).

⁶ Delovna skupina, imenovana Arbeitsgruppe Bielefelder Soziologen je leta 1973 objavila svoje rezultate v knjigi *Alltagswissen, Interaktion und gesellschaftliche Wirklichkeit* (Riemann 2003).

⁷ Temeljna ideja se je razvila na podlagi raziskovalnega projekta o strukturah moči znotraj lokalnih skupnosti, katerega izsledke je Schütze objavil leta 1976 v publikaciji *Zur Hervorlockung und Analyse von Erzählungen thematisch relevanter Geschichten im Rahmen soziologischer Feldforschung – dargestellt an einem Projekt zur Erforschung von kommunalen Machtstrukturen* (Riemann 2003), tehniko narativnega intervjuja pa je predstavil leto pozneje (Schütze 1977).

Riemann 2003; Inowlocki 2007) – je v določitvi vzpostavljanja konteksta za intervju in načinu izvajanja naracije. V nasprotju z drugimi biografskimi metodami, kot sta na primer oralna zgodovina in življenjske zgodbe, je specifičnost Schützejevega pristopa k biografskemu raziskovanju in opredelitvi narativnega intervjuja v odkrivanju strukturnih procesov skozi življenjske zgodbe; poudarek je na zlitju teoretičnih in metodoloških vprašanj (Riemann 2003). Njegovo zanimanje za naracije je povezano z vprašanjem, *kaj* imajo ljudje povedati, in s formalnimi lastnostmi njihove pripovedi oziroma s tem, *kako* povejo svojo zgodbo. Narativni intervju konceptualno sloni na kritiki sheme vprašanje-odgovor, ki je značilna za večino intervjujev. Schütze se je namreč želel izogniti pastem standardnih intervjujev, ki silijo intervjuvance v pasivno vlogo. Z gledišča narativnega intervjuja pove shema vprašanje-odgovor več o vrednotah in orientaciji osebe, ki vodi intervju, kot o osebi, ki je intervjuvana. V takšnih intervjujih prihaja do vsiljevanja shem s strani intervjuvarja, ki vpliva z izborom teme in topik, s sestavo vrstnega reda vprašanj in z ubesedenjem vprašanj v določen jezik (Bauer 1996). Tudi polstrukturirane sheme so pogosto utemeljene na predobstojećih sklepih, ki oblikujejo raziskovalna vprašanja brez kritične refleksije.

V nasprotju s to prevladujočo shemo narativni intervju išče način za minimiziranje vloge intervjuvarja ob hkratnem vzpostavljanju situacije, ki omogoča čim bolj pristno podajanje naracije s perspektive intervjuvanca. Z uporabo specifičnega tipa vsakodnevne komunikacijske interakcije, ki zaobjema pripovedovanje zgodbe in poslušanje, narativni intervju omogoča manj vsiljeno in torej bolj pristno podajanje zgodbe. Izjemnega pomena je poslušanje oziroma vloga intervjuvarja kot aktivnega poslušalca, ki v zgodbo ne posega, dokler intervjuvanec jasno ne nakaže konca svojega podajanja. Zaradi poudarka na naraciji je bistvenega pomena tudi jezik, katerega izbiro je nujno prepustiti intervjuvancem. Intervjuvancem je namreč treba omogočiti, da se izražajo v jeziku, ki jim najbolj ustreza. Pri raziskovanju migracijskih procesov je še posebej nujno, da se sodelujočih ne izključuje na podlagi jezika, temveč se raziskovalna skupina prilagaja potrebam na terenu in poišče ustrezne tolmače. Pri izboru tolmačev je pomembno, da se poišče senzibilne osebe; bolj kot popolno obvladanje določenega jezika je pomembno, da je tolmač primeren za metodo narativnega intervjuja, kar izkazuje s poslušom za obravnavano temo.⁸

Na podlagi predpostavke, da bo sogovornikova perspektiva najbolje zaobjeta prav skozi pripoved, ki jo vodi sam in v svojem spontanem jeziku, se narativni intervju loči od vnaprej strukturiranih shem vprašanje-odgovor. Vendar pa pripoved ni brez strukture, saj vedno sledi določeni sproti nastajajoči shemi. Pripovedovanje sledi univerzalnim pravilom, ki usmerjajo proces produkcije pripovedi, kar je Schütze poimenoval 'notranje pripovedne zahteve' (*Zugzwänge des Erzählens*) (Bauer 1996: 4). Potek pripovedi je relativno neodvisen od intervjuvarja, katerega vloga je, da zbrano posluša. Metoda narativnega intervjuja namreč temelji na domnevi, da so ljudje sposobni pripovedovati o svojih izkušnjah. Metoda obenem predstavlja odmik od situacij vsakodnevnega pripovedovanja,

⁸ Sklicujemo se na terensko delo in izkušnje iz projektov FeMiPol in Primts.

saj vsebuje poteze raziskovalnega postopka, od raziskovalcev pa zahteva, da odgovorno reagirajo na morebitne probleme (Riemann 2003: 23).

METODA IN POTEK BIOGRAFSKEGA NARATIVNEGA INTERVJUJA

Metoda narativnega intervjuja se je razvijala postopoma, skozi razprave med člani bielefeldske raziskovalne skupine in s samorefleksijo ter na podlagi izkušenj z intervjuvanjem. Nastajala je skozi priprave, pogovore, razmišljanja in praktične izkušnje, o katerih so razpravljali v delovni skupini (Riemann 2003). Za pristop k metodi, podoben Schützejevemu, smo se odločili tudi v okviru raziskave FeMiPol, ko se je v okviru mednarodnega projekta FeMiPol v obdobju 2006–2008 na Mirovnem inštitutu izoblikovala terenska skupina raziskovalk. Na rednih srečanjih smo sproti reflektirale terensko delo in osmišljale izkušnjo z biografsko narativno metodo. Potreba po samorefleksiji in izmenjavi izkušenj z intervjuvanjem se je izkazala za nujno, saj je razprava o raziskovalnem procesu omogočala sprotno prilagajanje strategij intervjuvanja in dostopa na teren. Izmenjava izkušenj je hkrati omogočala sprotno preverjanje veljavnosti metode in tudi njeno prilagajanje specifičnim situacijam. Vsak opravljeni intervju smo analizirale sproti; izkušnje z analizo, na podlagi katere smo lahko evalvirale pridobljene naracije glede na namen projekta, so omogočile fleksibilne strategije prilagajanja in sprotno uporabo novih izkušenj v intervjuvanju. Kot povzema Gerhard Riemann (2003: 20), razvoj in izpopolnitev tega tipa intervjuvanja ni stvar salonskega izuma, temveč je rezultat nenehnega prespraševanja, pridobivanja praktičnih izkušenj in postopnega izpopolnjevanja metodologije.

V zadnjih letih raziskovalci z britanske University of East London intenzivno razvijajo t. i. BNIM⁹ metodo, tj. biografsko narativno interpretativno metodo izvajanja tehnike in analize biografskega narativnega intervjuja (Chamberlayne idr. 2000; Wengraf in Chamberlayne 2006), pri čemer izhajajo iz metodologije, ki se je na podlagi Schützejeve metode v zgodnjih 90. letih uveljavila v Nemčiji. Pristop poudarja pomen izhodiščnega vprašanja oziroma stavka, ki vzpodbudi začetek pripovedovanja oziroma omogoči prostor za nemoteno naracijo intervjuvanca.

Spodaj navajamo primera vprašanja, kot smo ga uporabili pri navedenih projektih. V prvem primeru je bil namen vprašanja spodbuditi pripoved življenjskih zgodb migrantk v Sloveniji in je zato zastavljeno široko, saj teme ne definira oziroma zameji. V drugem primeru se je raziskava osredotočala na težavne izkušnje migrantov in migrantk na trgu dela; namen vprašanja je bil spodbuditi naracijo, povezano specifično z izkušnjami na trgu dela, zato je vprašanje bolj zamejeno oziroma zastavljeno nekoliko ožje:

Na začetku bi vas prosila, če mi lahko zaupate vašo življenjsko zgodbo. Ne bom vas prekinjala. Prosim vas, da mi poveste zgodbo s svojimi besedami; tisto, kar

⁹ Okrajšava BNIM se uporablja za biographic-narrative interpretive method.

se vam zdi najbolj pomembno. Ko boste končali, vas bom vprašala, če me bo kaj posebej zanimalo.

Zanimajo me življenjske zgodbe posameznikov, moških in žensk, ki so prišli v Slovenijo, in njihove izkušnje na trgu dela. Prosila bi vas, da mi poveste svojo zgodbo, do danes; vse, kar vam je osebno pomembno in je povezano z vašim delom. Začnite po vaši želji in prosim, vzemite si čas. Poslušala bom, ne bom vas prekinjala. Morda si bom kaj zabeležila za vprašanja pozneje. Ko boste končali s pripovedjo, bom zastavila kakšno vprašanje.

Biografski narativni intervju običajno poteka v treh oziroma štirih fazah (Bauer 1996; Riemann 2003; Inowlocki 2007), odvisno od tega, kako definiramo posamezne sklope intervjuja. Začne se s pripravljalno *predfazo*, ko se je treba seznaniti s področjem in oblikovati osnovna vprašanja, na katera želimo v raziskavi odgovoriti. Sledi *začetna faza*, ko se izoblikuje osnovna tema pripovedi; *faza osrednje pripovedi*, ki poteka brez prekinitev s strani intervjuvarja; *faza vprašanj*, ki jih po končani pripovedi intervjuvar dodatno zastavi; in *zaključna faza* klepeta po koncu intervjuja (glej Tabela 1).¹⁰

V pripravljalni *predfazi* na intervju je potreben razmislek o osrednjih vprašanjih, ki vodijo raziskavo. Gre za obvezno spoznavanje s poljem raziskovanja, saj je za izvedbo intervjuja nujno, da intervjuvar pozna in razume širši kontekst teme raziskovanja. Intervjuvanci sami izbirajo tematike in opisujejo dogodke po pomenu, ki jim ga sami pripisujejo, poljubno izbirajo tudi vrstni red pripovedovanja. Da bi ohranili čim višjo stopnjo samostojnosti v naraciji, je treba raziskovalna vprašanja oblikovati glede na kontekst pripovedi, ob hkratnem upoštevanju namena in ciljev raziskave. To pomeni, da si intervjuvar zapomni oziroma zapiše tiste teme v pripovedi, o katerih želi po naraciji podrobneje vprašati. Pripravljalna faza je namenjena vzpostavitvi odnosa zaupanja med intervjuvancem in raziskovalcem in je nujna za sam dogovor o intervjuju in pomembna za potek intervjuja. Schützejeve raziskave so pokazale, da to pomeni tudi predstavitev raziskovalca, ki ne more ostati »nedotakljiv«. Naše terenske izkušnje so potrdile, da intervjuvanci preverjajo kredibilnost raziskovalk. Pomembno je, da raziskovalka pojasni namen raziskave in zakaj je prišlo do ideje za intervju. Intervjuvanec mora dobiti občutek, da ima intervju smisel, da je vreden njegovega časa, predvsem pa, da je njegova zgodba pomembna (Riemann 2003).

Začetna faza intervjuja pomeni predstavitev osrednje teme. Kontekst raziskave je na vedno enak način razumljivo razložen vsem sodelujočim, saj lahko razlike v predstavitvi in začetnih nagovorih vplivajo na potek pripovedi. Intervjuvance je treba vprašati, ali dovolijo, da se intervju posname za namene raziskave, saj se snemanje na podlagi zavezanosti etičnim načelom lahko izvede samo v primeru privolitve. Prav tako se intervjuvancem razloži, da se bo posnetek transkribiralo. Izkušnje kažejo, da je ponujena možnost, da intervjuvanci transkripcijo preberejo in jo komentirajo, dobro sprejeta in utrjuje zaupanje.

¹⁰ Pri opredelitvi faz smo poleg relevantne literature upoštevali lastne raziskovalne izkušnje (projekta FeMiPol in Primts).

Tabela 1: Faze biografskega narativnega intervjuja

Faza	Značilnosti	Praktični primeri
1. Predfaza	<ul style="list-style-type: none"> - seznanjanje s področjem raziskave - spoznavanje metode - postavitve izhodiščnega vprašanja - vstop na teren (stik z intervjuvancem, dogovor o času in kraju srečanja, itn.) - vzpostavitev odnosa zaupanja; zagotovitev anonimnosti 	<ul style="list-style-type: none"> - raziskovalna skupina se sestane pred vstopom na teren in se dogovori o metodologiji - izhodiščno vprašanje se prevede, če se domneva, da bodo intervjuji potekali v različnih jezikih - sestanek s tolmačem - srečanje z intervjuvancem in neformalen klepet
2. Začetna faza	<ul style="list-style-type: none"> - predstavitev osrednje teme intervjuvancu - (ponovna) zagotovitev anonimnosti oz. razlaga etičnih načel - razlaga o poteku intervjuja - začetek snemanja intervjuja - zastavitev izhodiščnega vprašanja 	<ul style="list-style-type: none"> - srečanje z intervjuvancem in začetek intervjuja - zagotovitev varnega okolja - predstavitev raziskovalke in institucije - pojasnitev namena raziskave
3. Osrednja faza	<ul style="list-style-type: none"> - potek naracije (intervjuvanec nemoteno pripoveduje) - aktivno poslušanje brez prekinjanja - intervjuvar si beleži osrednje teme po vrstnem redu in z besedami, ki jih uporablja intervjuvanec - zaključek, ko intervjuvanec naracijo sam zameji s »kodo« 	<ul style="list-style-type: none"> - ohranjanje očesnega stika, odprta telesna drža, neverbalno vzpodbujanje (npr. s kimanjem) - neprekinjanje naracije kljub daljšim premorom - izogibanje »reševanju« oziroma poseganju v naracijo v primeru čustvenih reakcij intervjuvanca (npr. jok)
4. Faza vprašanj	<ul style="list-style-type: none"> - vprašanja se zastavljajo po vrstnem redu izbire tem pripovedovanja - intervjuvar lahko zastavi dodatna vprašanja o vsebinah, ki niso bile omenjene - intervjuvar se izogiba vrednostnim sodbam, argumentiranju ali izražanju lastnih prepričanj, ki bi lahko vplivali na intervjuvanca 	<ul style="list-style-type: none"> - intervjuvanec reče npr. »To je to« ali »To je moja zgodba« in s tem nakaže konec osrednje pripovedi - intervjuvar začne spraševati po vrstnem redu zapiskov o temah; npr. »Mi lahko poveste kaj več o ...« ali »Omenili ste ...«, kar sproži dodatno naracijo - na koncu lahko zastavi dodatna vprašanja, vendar se izogiba oblikam, ki omogočajo zgolj »da« ali »ne« odgovore
5. Zaključna faza	<ul style="list-style-type: none"> - konec snemanja - neformalen pogovor, ki lahko traja dalj časa in vsebuje podrobnosti, ki jih intervjuvanec prej ni želel razkriti - intervjuvar lahko prosi intervjuvanca za pojasnitev nekaterih formalnosti za namen raziskave - intervjuvar čim prej zapiše vse vtise v terenski dnevnik 	<ul style="list-style-type: none"> - klepet po koncu snemanja - skupno izpolnjevanje tabele z osnovnimi podatki o intervjuvancu za namen poznejše analize - morebitna dodatna srečanja z intervjuvancem

V tem primeru je priporočljivo, da se intervjuvance opozori na specifičnosti dobesednega zapisa govora. Ta namreč pogosto preseneti, saj se razlikuje od zapisanih tekstov, ker gre

pri govorjeni besedi za drugačno tvorbo stavkov in preskoke v poteku misli. V primeru sodelovanja tolmača mora ta z raziskovalcem uskladiti vse podrobnosti glede rabe metode.

V začetni fazi se intervjuvancu razloži potek intervjuja: najprej poda pripoved brez prekinitev in nato (če je treba) se začne faza zastavljanja vprašanj. Izkušnje s projektoma FeMiPol in Primts kažejo, da so za pripoved izrednega pomena razumevanje metode, zavedanje sogovornika, da ima na voljo dovolj časa, prav tako pa je dodatna vzpodbuda za pripovedovanje zanimanje intervjuvarja za zgodbo. Pomembno je tudi, da je tema kljub odprtemu začetnemu vprašanju dovolj jasno zastavljena. Pogosta je namreč »zmota, da narativno intervjuvanje pomeni, da se intervjuvancu pusti pripovedovanje o *čemerkoli*, kar izbere« (Riemann 2003: 24, poudarek v originalu).

Faza osrednje pripovedi traja od trenutka, ko intervjuvanec začne s pripovedjo, do konca pripovedi,¹¹ ki jo sam zameji s tako imenovano »kodo«. »Koda« je jasen signal, da je pripoved končana, izražena pa je lahko s premorom, z neverbalno komunikacijo ali besednim sporočilom, ki naznani konec pripovedi (npr. »To je to.«). V tej fazi je naloga intervjuvarja aktivno poslušanje, ki mora biti zbrano, saj je pripoved iztočnica za vprašanja, postavljena v naslednji fazi. Poslušanje mora biti brez verbalnih posegov oziroma morajo ti biti minimalni, razen občasnega izražanja sledenja zgodbi, na primer z verbalnim »mhm« ali »ja«, s kimanjem, z očesnim stikom, odprto telesno držo, ipd. Pomembno je, da je sogovornik sproščen in da ga intervjuvar s svojo prisotnostjo vzpodbuja k pripovedovanju. Intervjuvar si lahko dela beležke o pripovedi, ki bodo v naslednji fazi podlaga za oblikovanje vprašanj. Pomembno je, da si intervjuvar zapomni oziroma zabeleži izraze, ki jih sodelujoči uporablja, da v fazi vprašanj ne bi vodil v izbiri diskurzivnih praks. Faze osrednje pripovedi se ne sme prekinjati. Šele ko sogovornik nakaže konec pripovedi, lahko intervjuvar poseže z vprašanjem, s katerim se najprej prepriča, ali je sogovornik res končal s pripovedovanjem. Primer vprašanja je: »Je to vse?« Intervjuvar mora pred tem počakati na »kodo«, saj so daljši premori med pripovedovanjem pričakovani in ne pomenijo nujno konca pripovedi.

Faza vprašanj sledi koncu osrednje pripovedi, ko je intervjuvanec končal svojo pripoved in ko se je intervjuvar prepričal, da je osrednja naracija zares izčrpana. Pri postavljanju vprašanj je potrebna posebna skrb, saj se morajo vprašanja nanašati na pripoved. Odsvetovana so neposredna vprašanja po mnenju, odnosu ali vzrokih za pojave (tipi vprašanj »Zakaj?«), prav tako intervjuvar ne sme opozarjati na morebitna neskladja, kar bi lahko ustvarilo vtis preverjanja verodostojnosti oziroma zasliševanja. Faza vprašanj je zastavljena na podlagi aktivnega poslušanja pripovedi iz prejšnje faze, kar omogoči intervjuvarju sestavo vprašanj na podlagi že povedanega. Prvi nabor vprašanj se lahko nanaša zgolj na dogodke oziroma teme, ki so bile omenjene v pripovedi. Intervjuvar tako prevede raziskovalna vprašanja v jezik intervjuvanca in vzpodbudi dodatno pripoved. Fazi vprašanj, ki so izoblikovana na podlagi pripovedi intervjuvanca, lahko sledi še faza

¹¹ Po izkušnjah z intervjuji pri projektih FeMiPol in Primts so intervjuji dolgi okrog uro ali uro in pol, lahko so krajši ali tudi daljši, do treh ur. Osrednja naracija pri projektu FeMiPol je bila največkrat daljša od 45 minut, potekala je lahko tudi dve uri, pri projektu Primts je bila praviloma krajša.

vprašanj, ki jih intervjuvar postavi, da bi zadostil potrebam raziskave. Ta vprašanja lahko vnesejo »nov material« (Riemann 2003: 24) in omogočijo analizo glede na zastavljena namen in cilj raziskave. Pomembno je, da se takšnih vprašanj ne zastavi na začetku; po končani pripovedi in izčrpani prvi fazi vprašanj pa se intervjuvancu lahko zastavi vprašanja, ki vzpodbujajo k dodatnim opisom in argumentiranim izjavam.

Zaključna faza pomeni prekinitev snemanja intervjuja. Odsotnost snemanja lahko vzpodbudi sodelujoče k večji sproščenosti, prispeva dodatno pripoved oziroma omogoči klepet z intervjuvarjem. Naloga intervjuvarja je, da dragocene informacije o poteku intervjuja in morebitnih dodatnih informacijah, pridobljenih v zaključni fazi intervjuja in v samem postopku dogovarjanja za intervju, zapiše v terenski dnevnik čim prej po koncu intervjuja. Terenski dnevnik je dragocen vir dodatnih informacij, ki dopolnjujejo intervju tudi z vtisi intervjuvarja. Intervjuvanci pogosto izrazijo željo po zakritju določenih delov pripovedi oziroma o podrobnostih govorijo zgolj v neformalnem pogovoru po koncu intervjuja. Intervjuvar mora tako oceniti, katere informacije so pomembne in jih v skladu z etičnimi načeli vključiti v terenski dnevnik oziroma zapisati, da je v zaključni fazi klepeta prišlo do pogovora o stvareh osebne narave. Izkušnje naše terenske skupine potrjujejo pomen terenskega dnevnika za raziskavo. Terenski dnevnik je dragoceno gradivo, ki je v pomoč pri večji preglednosti nad zbranim biografskim materialom in rabi kot analitični pripomoček v fazi analize intervjujev. Obstoječa literatura o narativnem intervjuju terenskega dnevnika praviloma ne poudarja, čeprav ta pomembno osmisli terensko izkušnjo vsakega posameznega intervjuja in je zato nujen dodatek k biografski narativni raziskavi.

ANALIZA BIOGRAFSKEGA NARATIVNEGA INTERVJUJA

Analiza biografskega narativnega intervjuja mora upoštevati značilnosti »biografskega strukturiranja«, ki povezujejo individualno in družbeno. Wolfram Fischer-Rosenthal (2000: 117–118) poudarja, da mora analiza v izhodišču upoštevati naslednje značilnosti: 1. multirelacijskost: nanaša se na dogodke, odnose med njimi, ki zahtevajo neprestano reinterpretacijo; 2. časovna umeščenost: osvetljuje kronološki čas in prinaša nove časovne umestitve, kot se pojavljajo v naraciji; 3. je interpretativni, odprt proces 'postajanja' (*becoming*); 4. je dialoški in interaktivni proces, ki opredeljuje neko dogajanje in ustvari projekcijo za prihodnje; 5. biografska naracija je interpretativna in konstrukcijska, analiza pa prinaša rekonstrukcijo povedanega; 6. biografija prinaša zgodovino in osvetljuje individualne zmožnosti; biografska komunikacija je proces ustvarjanja pomenov različnih dogodkov, osmišljanja življenjskih obdobij, ipd.; 7. biografija premošča razdor med posameznikom in družbo; je dejavna struktura v obeh sferah.

Narativni intervju lahko analiziramo kvantitativno (npr. s kodiranjem) ali kvalitativno, tj. s tekstovno analizo, pri čemer je pogosta metoda tematske in strukturne analize (prim. Rosenthal 1993; Inowlocki 2007). Ta se ukvarja z razkrivanjem elementov teksta glede na splošno orientacijo pripovedi. Namen je rekonstruirati naracijo, pri čemer so

strukture ustvarjanja pomenov analizirane tako, da izpostavijo razumevanje zgodbe, kot jo je predstavil intervjuvanec. Z analizo vsakega posameznega intervjuja pridobimo vpogled v sistem vedenja intervjuvanca, njene ali njegove interpretacije lastnega življenja in specifičnih izkušenj (Rosenthal 1993).

Strategije tekstovne analize so se, tako kot metoda intervjuvanja, razvijale postopno. V 80. letih je Schütze za rekonstrukcijo povedane zgodbe predlagal trifazno analizo. V prvi fazi gre za formalno tekstualno analizo intervjuja, ko se transkribirani intervju razdeli po t. i. 'tematičnih segmentih' (*thematische Segmentierung*). Ti so zbir dogodkov ali situacij in so predstavljeni glede na specifično temo, ki nastopa kot kontekst ali ozadje, v katerem se tema pojavlja kot središčna tema (Rosenthal 1993: 64). Namen tematske analize je rekonstruirati načela, ki določajo posamezno pripoved. Gre za rekonstrukcijo forme in strukture naracije, ki poteka glede na specifično časovno in tematsko sosledje. Analiza upošteva vsebine, ki so pomembne za intervjuvanca, reflektira umeščanje izkušenj v čas in ugotavlja, kako sedanje in pretekle izkušnje ter načrti za prihodnost vplivajo na interpretacijo pomena (Ibid. 61). Sledi druga faza strukturnega opisa segmentov, ki v zaporednem vrstnem redu opredeli bistvene biografske strukturne procese, predstavljene v pripovedi. Ta faza pomeni mikroanalizo intervjuja, ki se osredotoča na specifične segmente teksta. »Cilj strukturnega opisa je predstaviti in analizirati intervju v njegovi strukturi in rekonstruirati v natančni vrstica-za-vrstico analizi očitne in latentne pomene teksta« (Aplitzsch in Siouti 2007: 7). Pri analizi je treba ostati na ravni teksta in uporabljati kategorije, kot jih je predstavil intervjuvanec v pripovedi. Tretja faza analize narativnega intervjuja je namenjena izdelavi analitičnega povzetka z uporabo teoretičnih kategorij, ki so pomembne za raziskovanje analiziranih pojavov. Sledi še primerjava posameznih primerov, ki jih analitično soočimo za namen izdelave teoretičnega modela (prim. Rosenthal 1993; Inowlocki 2007).

Spodaj navajamo kratek izsek iz transkripcije enega od intervjujev z migranti iz projekta Prints¹² in primer dela tematske analize biografskega narativnega intervjuja:

In februarja lansko leto sem prišel v Slovenijo kot, ahm, mislim, študentska viza je bila to. To pomeni, da neke 3, 4 mesece sem čakal na to vizo, da sem prišel tle. Sem šel na tečaj [slovenščine], finančno so me podpirali moji starši, a ne. Potem mi je en prijatelj zrihtal eno delo na črno [...] Sem delal v avtopralnici. To je tako, mislim, da bi zaslužil 300, 400 evrov na mesec, pa še 200 evrov starši, da bi imel okrog 550, 600 evrov na mesec. In tako sem delal do konca avgusta, sem delal pri delodajalcu, a ne. Bilo je v redu, ker sem zaslužil denar, moj denar je bil, a ne. Ahm, v teh 4 mesecih sem [...] dobil pripravništvo, ki sem moral začeti od 1. avgusta. Ampak, ker je dovoljenje za delo iz Rožne doline zamudilo, ne, 7 dni je zamudilo, pa nisem mogel se prijaviti od 1. avgusta na pripravništvo, pa sem moral da čakam do 1. decembra, a ne. Je bilo zelo težko. Mislim, spet, delaš tam, zdravnik si po poklicu, pa delaš tam stvari, ki ni treba, da jih delamo, a ne ((tiho)). Ampak jaz sem

¹² Intervju z Bukefalom (psevdonim) je bil opravljen 18. junija 2009 v Ljubljani. Tematska in strukturna analiza temelji na transkripciji celotnega intervjuja.

takšna ustvarjalna oseba, želim delati, želim skrbeti zase. [...] In tako [...] sem delal na študentsko napotnico na črno spet, na drugo ime, v trgovini. Dva meseca sem delal tam. Tam sem filal to, police, ne. In od 1. decembra sem začel kot pripravnik v zdravstveni ustanovi zastonj, mislim, volonterski. To je vse... ker ne prihajam iz države, ki je članica Evropske unije, delaš zastonj, a ne. Tako je bilo [...] zato ne morem [...] dobiti plačo, mislim denar. Moram samo še enkrat povedati, da pri nas v Makedoniji je takšna beseda, da ko prideš v Slovenijo, mislim, da Slovenija rabi pač zdravnike, je zelo lažje, da dobiš službo. Ampak ni tako. Zgodba je takšna, jaz sem imel dosti težav, da prideš do denarja, a ne.

Tematični segment 1: Nedokumentirane izkušnje z delom na črno

Bukefal skoraj leto dni po prihodu v Slovenijo ni uspel najti zaposlitve v svojem poklicu. V tem obdobju je obiskoval tečaje slovenskega jezika. Finančno so ga podpirali starši, ki kljub redni zaposlitvi niso zmogli v celoti pokriti tega finančnega bremena. Bukefal je bil zato primoran poiskati delo na črno v avtopralnici, pozneje še v trgovini, saj študentska bivalna viza ne omogoča zaposlitve »tujca«. V obeh primerih je šlo za delo na črno, za fizično delo in obremenjujoč delavnik, vendar so bila plačila redna.

Tematični segment 2: Odvisnost od administrativnih postopkov

Bukefalova zgodba pokaže na močno odvisnost od upravnih postopkov. Ko je dobil pripravništvo, ki bi mu omogočilo opravljanje njegovega poklica, je zaradi statusa »državljana tretje države« potreboval delovno dovoljenje. Kljub pravočasni vložitvi potrebnih dokumentov je Zavod za zaposlovanje dovoljenje izdal s tedensko zamudo, kar je Bukefalu preprečilo začeti pripravništvo. Z nastopom pripravništva je moral zaradi administrativnih postopkov čakati pol leta.

ANALITIČNI POVZETEK IN PRIMERJAVA Z DRUGIMI INTERVJUJI

Bukefalova zgodba pokaže na podobnosti z drugimi intervjuji z migranti in migrantkami, ki govorijo o razkoraku med obljubljenimi pogoji za delo in življenje v Sloveniji in dejanskim stanjem, izkoriščanjem in nizkimi dohodki. Samorefleksija v naraciji, prisotna tudi v drugih intervjujih, poudarja pomen preživetvenih praks in posameznikove vzdržljivosti. Zaradi finančne stiske migranti pogosto iščejo kakršnokoli zaposlitev, čeprav nedokumentirano, zaradi česar so izpostavljeni še večji negotovosti in odvisnosti od delodajalca. Kljub poklicu zdravnika, ki je v Sloveniji oglaševan kot deficitaren, in kljub izobrazbi, ki jo je dosegel v državi članici Evropske unije, Bukefalova naracija

dokazuje številne administrativne prepreke v dostopu do trga dela, pa tudi diskriminacijo državljanov »tretjih držav« v delovnih razmerjih.

Tematsko in strukturno analizo, skupaj z analitičnim povzetkom, je treba pripraviti za vsak intervju posebej. Podlaga za analizo je dosledna transkripcija zvočnega zapisa intervjuja, pri čemer je treba določiti, kako natančno naj se beleži podrobnosti govorne besede, kot so barva glasu, spremljajoči smeh ali vzkliki, čustveno pripovedovanje, ipd. Kako natančen je prepis, je odvisno od tega, koliko je namen raziskave odvisen od analize neverbalnih elementov intervjuja. Čeprav se pri transkribiranju omejimo zgolj na zapis besed, je natančnost izjemnega pomena, saj se mora transkripcija povsem ujemati z govorno pripovedjo na zvočnem zapisu. Priporočljivo je (Bauer 1996), da raziskovalci sami naredijo nekaj transkripcij, saj so te prva faza analize, izkušnja transkribiranja pa je poleg izvedbe intervjuja pomemben element analize narativnega intervjuja.

DELUJOČE ZAVEZNIŠTVO

V literaturi o biografskem narativnem intervjuju se je uveljavil izraz 'delujoče zavezništvo' (*working alliance*) (prim. Apitzsch in Siouti 2007; Inowlocki 2007), ki opredeljuje interakcijo med raziskovalcem in intervjuvancem. Biografski intervju temelji na osebni zgodbi intervjuvanca in zahteva zagotovitev anonimnosti, zaradi česar je vzpostavljeno zaupanje v odnosu izjemnega pomena. Vprašanje zaupanja se postavi že ob vstopu na teren in o(ne)mogoča dogovor za intervju. Izkušnje kažejo na pomembnost osebnega stika in priporočil tretjih oseb, ki intervjuvancu lahko zagotovijo, da je intervjuvar vreden zaupanja in da spoštuje etična načela. Zagotavljanje anonimnosti je pomembno v vseh fazah raziskovalnega procesa: pri vstopu na teren, izvedbi intervjuja in analizi. V transkripciji, denimo, je treba zakriti imena oseb in krajev ter upoštevati posamične okoliščine. Če je intervjuvanka na primer migrantka iz majhnega kraja, s specifično izobrazbo oziroma poklicem in bi navajanje teh sicer splošnih podatkov lahko privedlo do njene prepoznavnosti, je treba te podatke zakriti. V takšnih primerih je namesto krajevnih in lastnih imen bolje uporabiti opisne zaznambe, na primer »manjši kraj v Sloveniji«. V slovenskem kontekstu je za zagotavljanje neprepoznavnosti intervjuvancev potrebna dodatna previdnost: pri raziskovanju številčno manjših populacij in marginaliziranih skupin lahko uporaba splošnih podatkov, na primer ime države, od koder je nekdo migriral v Slovenijo, pripelje do prepoznanja intervjuvanca. Primer so migrantke, ki so prišle v Slovenijo iz držav, iz katerih je migriralo relativno malo ljudi. Ko se pojavi potreba po zakrivanju države rojstva, se regijo lahko navede opisno; navede se, na primer, da migrantka prihaja »iz ene od držav nekdanje Sovjetske zveze«.

Za potrebe nemotenega poteka intervjuja je treba zagotoviti varen prostor brez motenj ali zunanjih dejavnikov, ki bi lahko vplivali na intervju. Izbira kraja je prepuščena intervjuvancu, ki sam izbere lokacijo in čas, ki mu najbolj ustrežata. Intervjuvar lahko poseže v izbiro v primeru, ko presodi, da izbrani kraj intervjuja ni primeren (npr. zaradi motenj iz okolice v obliki hrupa, bližine drugih ljudi) oziroma ni varen (npr. intervjuvanka se ne

bi mogla sprostiti zaradi bližine osebe, ki je v poziciji moči oziroma je njen nadrejeni). Praviloma sta pri narativnem intervjuju prisotna le intervjuvanec in intervjuvar, razen če je potrebno tolmačenje; takrat je tolmač prisoten kot tretja oseba.¹³ Pri tolmačenju ne gre zgolj za prevajanje jezika, zato mora tolmač poznati specifike metodologije narativnega intervjuja. Najboljši rezultati so doseženi, ko se intervjuvar in tolmač predhodno sestaneta in pogovorita o pomenu in izvedbi intervjuja. Tolmač mora biti seznanjen z metodo, da s svojim poseganjem v intervju ne prekinja pripovedi; poznavanje metode tudi onemogoči potencialne konfliktne situacije. Izkušnje s terena namreč kažejo, da lahko, če njune vloge v intervjuju predhodno niso bile jasno določene in med intervjujem tudi upoštevane, pride do napetosti med intervjuvarjem in tolmačem.¹⁴

Pri narativnih intervjujih na terenu prihaja do različnih situacij, ki zahtevajo pre-mišljeno odzivanje raziskovalca v skladu z etičnimi načeli. Kljub natančni pripravi lahko pride do nepričakovanih situacij, na katere je treba reagirati na podlagi tehtnega premisleka, kako najbolje upoštevati določila metode narativnega intervjuja ob hkratni prilagodljivosti. Intervjuvanka je denimo lahko prepričana, da intervjuvar del njene zgodbe že pozna, je zanj slišal, ko sta se dogovarjala za intervju oziroma je informacije pridobil od kontaktne osebe. Intervjuvanec lahko meni, da njegova zgodba nikogar ne zanima oziroma da so njegove izkušnje nepomembne. V intervjuju lahko zato prihaja do izpuščanja delov pripovedi, za katere intervjuvanec oceni, da so nepomembni oziroma je mnenja, da to intervjuvar že ve. Terensko delo je pokazalo, da se to najpogosteje zgodi, ko se intervjuvanec in intervjuvar poznata, pa čeprav zgolj na videz, in v primerih, ko sta se pred intervjujem že večkrat pogovarjala. V teh primerih je pomembno, da intervjuvar intervjuvanca seznanj z metodo in ga spodbudi k naraciji, ki bo temeljila na čim manj takšnih predpostavkah. Priporočljivo je, da intervjuvar pred začetkom intervjuja poudari svoje zanimanje za sogovornikovo pripovedovanje »v celoti«, morda z dodatno opombo »kot da o vas nič ne vem«. Predhodna interakcija obeh udeležencev ima lahko na intervju tudi zelo pozitiven učinek, saj dodatno pripomore k ustvarjanju medsebojnega zaupanja in sproščenosti intervjuvanca. Naštete možne okoliščine je treba prepoznati kot del procesa narativnega intervjuja in kot take ne bi smele biti razumljene kot nekaj, čemur se je treba izogniti, ampak kot okoliščine, na katere je treba odgovorno reagirati in ki pomagajo pri osmišljanju metode.

Delujoče zavezništvo je proces različnih praks in izkušenj in ga je treba upoštevati kot del analize biografskih narativnih intervjujev. Poudarili smo že pomen terenskih dnevnikov, ki vsebujejo informacije o komunikaciji, od začetne predfaze dogovarjanja za intervju do refleksije intervjuja in interakcije, ki je intervjuju sledila. Narativni intervju je utemeljen na predpostavki dobrega sodelovanja med partnerjema in vzpostavljenega

¹³ V Schützejevi raziskavi sta bila pri intervjuju pogosto prisotna dva raziskovalca, kar je raziskovalni skupini pomagalo pri osmišljanju interakcije in razvijanju ter dopolnjevanju raziskovalne strategije. Čeprav se ta praksa še izvaja, se opušta in v večini raziskovalnih projektov, ki temeljijo na narativnih intervjujih, interakcija poteka med intervjuvancem in intervjuvarjem (Riemann 2003).

¹⁴ Tolmač lahko, na primer, intervjuvarjevo vztrajanje na tem, da s svojimi vprašanji ali komentarji ne posega v pripoved intervjuvanca, razume kot napad na svoje delo in ne kot metodološko pravilo.

zaupanja. Predpostavlja trud, osebno zavzetost in senzibilnost intervjuvarke. Med etičnimi načeli se v ospredje postavlja tudi vprašanje angažiranosti intervjuvarja v potencialnem nadaljnjem odnosu z intervjuvancem. Naše izkušnje so pokazale na priložnost, da so intervjuvarke lahko sodelujočim ponudile pomoč v obliki informacij ali svetovanja pri razreševanju upravnih postopkov, na primer pri priznavanju izobrazbe oziroma poklicnih kvalifikacij, pravnem svetovanju. Vsaka pripravljena na angažma je praviloma dobro sprejeta, odločitev pa je prepuščena vsakemu posameznemu raziskovalcu. Terenske izkušnje so pokazale tudi, da so dobrodošla manjša darila oziroma izkazana pozornost in zahvala intervjuvarja za pripoved intervjuvanca in njegov čas. Razpravlja se tudi o primernosti, da intervjuvanec za intervju prejme plačilo. Zagovorniki poudarjajo, da je plačilo primerna oblika nagrade za intervju, še posebej, ko so intervjuvanci brez rednih dohodkov ali so njihovi dohodki nizki. Drugi nasprotno menijo, da so primernejše nematerialne oblike zahvale (manjše darilo, pomoč pri urejanju dokumentov, ipd.). Izkušnje kažejo, da je na primer pomoč pri pravnem svetovanju dobro sprejeta in da nekateri intervjuvanci lahko zavrnejo plačilo.

SKLEP

Zanimanje za biografsko metodo je v porastu in narativni intervjuji so v zadnjem času pogosto uporabljene v raziskovanju migracijskih procesov, saj omogočajo vpogled v osebne izkušnje »od spodaj« oziroma predstavitev »utišanih subjektov« (Rener 1993). Kljub priznavanju pomembnosti biografske narativne metode so kritične refleksije o zbiranju in analizi biografskih materialov še vedno redke; uporaba podatkov ostaja pogosto na ravni reprodukcije življenjskih zgodb, pri čemer umanjka razprava o metodoloških pravilih in uporabi etičnih načel pri raziskovanju. Pričujoči članek je ponudil pregled razvoja biografske narativne metode in refleksijo njene aplikacije v raziskavah migracij. Pozornost je namenjena opredelitvi poteka biografskega narativnega intervjuja, pri čemer smo kritično ovrednotili etične dileme, ki se pojavljajo pri delu na terenu in analizi biografskega gradiva. V besedilu smo ugotavljali relevantnost metode biografskega narativnega intervjuja za razkrivanje zgodb, ki jih ne slišimo v javnem prostoru. Pri tem smo poudarili pomembnost doslednega upoštevanja metodoloških pravil; poudarili smo posamične praktične situacije in premišljali strategije odgovornega ravnanja. Članek je na primeru izkušenj z intervjuji z migranti in migrantkami obravnaval teoretične in praktične dileme biografskega raziskovalnega pristopa.

Na podlagi terenskih izkušenj in analitičnega dela z biografskimi materiali se kot argument za uporabo metode biografskega narativnega intervjuja med drugim kaže dejstvo, da nas kot raziskovalce senzibilizira. Ob doslednem sledenju metodi in s kritičnim prevpraševanjem njene veljavnosti se izkristalizirajo raziskovalčeve sposobnosti poslušanja, samorefleksije in odgovornosti, ki je potrebna za delo s podatki, kot so življenjske zgodbe, še posebno v primeru raziskovanja marginaliziranih populacij. Hkrati se pridobijo dragocene raziskovalne izkušnje in analitične sposobnosti, ki jih raziskovalec osvoji

s terenskim delom in z biografsko analizo materialov. Ob zavedanju, da se biografska narativna metoda neprestano razvija in dopolnjuje, je aktivna vloga raziskovalca v procesu bistvena, saj prav sodelovanje, izmenjava izkušenj in prespraševanje metodoloških pristopov omogočajo njeno transdisciplinarno aplikacijo. Članek skozi opis in analizo raziskovanja z uporabo biografskega narativnega intervjuja odpira razpravo o vsebini in tehniki tovrstne metodologije v družboslovju, še posebno v raziskovanju migracij.

LITERATURA

- Apitzsch, Ursula in Lena Inowlocki (2000). Biographical Analysis: A 'German' School? *The Turn to Biographical Methods in Social Science* (ur. Prue Chamberlayne, Joanna Bornat in Tom Wengraf). London: Routledge, 53–70.
- Apitzsch, Ursula in Irini Siouti (2007). *Biographical Analysis as an Interdisciplinary Research Perspective in the Field of Migration Studies*. The York University Papers in Integrative Research Methods v okviru projekta Research Integration, http://www.york.ac.uk/res/researchintegration/Integrative_Research_Methods/Apitzsch%20Biographical%20Analysis%20April%202007.pdf (9. 9. 2008).
- Atkinson, Paul (2005). Qualitative Research – Unity and Diversity. [25 paragraphs] *Forum Qualitative Sozialforschung*, 6(3), Art. 26, <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:0114-fqs0503261> (20. 10. 2008).
- Bauer, Martin (1996). *The Narrative Interview: Comments on a Technique for Qualitative Data Collection*. Papers in Social Research Methods, Qualitative Series No. 1, LSE: Methodology Institute.
- Chamberlayne, Prue, Joanna Bornat in Tom Wengraf (2000). Introduction: The Biographical Turn. *The Turn to Biographical Methods in Social Science* (ur. Prue Chamberlayne, Joanna Bornat in Tom Wengraf). London: Routledge, 1–30.
- Cukut, Sanja (2009). Hotela sem samo videti svet okoli sebe: ženske iz Rusije in Ukrajine v Sloveniji. *Krila migracij: po meri življenjskih zgodb* (ur. Mirjam Milharčič Hladnik in Jernej Mlekuž). Ljubljana: ZRC SAZU, 193–215.
- Cukut, Sanja in Majda Černič Istenič (2007). *Needs for Female Immigrants and Their Integration in Ageing Societies*. WP2: Interviews with Female Migrants – National Report Slovenia, projekt Femage. Wiesbaden: Federal Institute for Population Research.
- Fischer-Rosenthal, Wolfram (2000). Biographical Work and Biographical Structuring in Present-day Societies. *The Turn to Biographical Methods in Social Science* (ur. Prue Chamberlayne, Joanna Bornat in Tom Wengraf). London: Routledge, 109–125.
- Inowlocki, Lena (2007). *Manual on the Research Design*, interno gradivo projekta FeMiPol. Frankfurt am Main: J. W. Goethe University.
- Knoblauch, Hubert, Uwe Flick in Christoph Maeder (2005). Qualitative Methods in Europe: The Variety of Social Research. [10 paragraphs] *Forum Qualitative Sozialforschung*, 6(3), Art. 34, <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:0114-fqs0503342> (20. 10. 2008).

- Lipovec Čebren, Uršula (ur.) (2002). *Vzoni prebežništva: antropološke raziskave o beguncih v Sloveniji*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Milharčič Hladnik, Mirjam (2005). Subjektivna realnost migracijskih procesov: brati, poslušati in razumeti migrantske izkušnje. *Dve domovini*, 22: 169–196.
- Milharčič Hladnik, Mirjam (2007). Avto/biografičnost narativnosti: metodološko teoretični pristopi v raziskovanju migracijskih izkušenj. *Dve domovini*, 26: 31–46.
- Milharčič Hladnik, Mirjam in Jernej Mlekuž (ur.) (2009). *Krila migracij: po meri življenjskih zgodb*. Ljubljana: ZRC SAZU.
- Mlekuž, Jernej (2006). O metodologiji, ki nagaja »povratniški teoriji«: življenjska pripoved migrantke povratnice. *Spet doma? Povratne migracije med politiko, prakso in teorijo* (ur. Marina Lukšič-Hacin). Ljubljana: Založba ZRC, 115–132.
- Orehovec, Martina (2004). Vmešavanja v življenja drugih: zagate antropološkega raziskovanja na terenu na primeru študije žensk in dela v Istri. *Etnolog*, 14: 73–92.
- Pajnik, Mojca (2009). *Research Manual: Conducting Lightly Structured Depth Biographical Narrative Interviews*, interno gradivo projekta PRIMTS. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Pajnik, Mojca, Veronika Bajt in Saša Zupanc (2006). *Policies Affecting Female Migrants: Report on Key Informant Interviews in Slovenia*. Working paper št. 2, projekt FeMi-Pol, http://www.femipol.uni-frankfurt.de/docs/working_papers/wp2/Slovenia.pdf (15. 9. 2008).
- Pajnik, Mojca, Petra Lesjak-Tušek in Marta Gregorčič (2001). *Prebežniki, kdo ste?* Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Peršič, Magda (2004). »Etnologa pa ne« ali »Francke (pa) ni več.« *Etnolog*, 14: 63–72.
- Ramšak, Mojca (2000). Zbiranje življenjskih zgodb v slovenski etnologiji. *Etnolog*, 10: 29–41.
- Rener, Tanja (1993). Biografska metoda in spolna struktura vsakdanjega življenja. Od ženskih študij k feministični teoriji. *Časopis za kritiko znanosti*, posebna izdaja, 156–163.
- Rener, Tanja (1996). Avto/biografije v sociologiji in v ženskih študijah. *Teorija in praksa*, 33 (5): 759–763.
- Riemann, Gerhard (2003). A Joint Project Against the Backdrop of a Research Tradition: An Introduction to »Doing Biographical Research«. [36 paragraphs] *Forum Qualitative Sozialforschung*, 4 (3), Art. 18, <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:0114-fqs0303185> (19. 10. 2008).
- Rosenthal, Gabriele (1993). Reconstruction of Life Stories: Principles of Selection in Generating Stories for Narrative Biographical Interviews. *The Narrative Study of Lives, Volume 1* (ur. Ruthellen Josselson in Amia Lieblich). Newbury Park, CA: Sage, 59–91.
- Schütze, Fritz (1977). *Die Technik des narrativen Interviews in InteraktionsfeldStudien – dargestellt an einem Projekt zur Erforschung von kommunalen Machtstrukturen*. Univerza v Bielefeldu: Arbeitsberichte und Forschungsmaterialien, No. 1.
- Wengraf, Tom in Prue Chamberlayne (2006). *Interviewing for Life-histories, Lived Situations and Personal Experiencing: The Biographic-Narrative Interpretive Method (BNIM)*. *Shortest Short Guide to BNIM Interviewing and Interpretation*. Version 6.10a, <http://www.uel.ac.uk/cnr/Wengraf06.rtf> (12. 7. 2007).

SUMMARY

BIOGRAPHICAL NARRATIVE INTERVIEW: APPLICATION TO STUDIES OF
MIGRATION

Mojca Pajnik, Veronika Bajt

The interest in biographical method has been on the rise and narrative interviews are frequently used in recent research of migration processes, since they enable the study of personal experiences »from below«, giving voice to the otherwise voiceless and marginalised. Life stories are relevant for the analysis of social phenomena because they represent the complexity of social action and enable us to re-define concepts on new presuppositions. They therefore need to be analysed, not merely collected and reproduced. However, critical reflections on gathering and analysing data are rare and the use of biographical materials frequently remains on the level of mere reproduction of life stories. The discussion of methodological rules and ethical criteria is therefore lacking and the importance of researchers not losing sight of critical reflection remains under-investigated. This article analyses and critically evaluates the biographical narrative method and the narrative interview. The authors focus on biographical narrative interview, describing its phases and critically evaluating the ethical dilemmas that may arise both when doing fieldwork and when conducting biographical data analysis. The article focuses on practical experiences with the biographical narrative method and reflects upon the working alliance between the researcher and the interviewee, highlighting certain practical dilemmas of this type of research, based on actual fieldwork experiences. It introduces into the Slovene context certain new theoretical and practical reflections on the use of the biographical approach and the method of the biographical narrative interview. The article thus overviews the development of the biographical narrative method and discusses its application in migration research.